УДК 343.9:343.37
DOI 10.33244/2617-4154.3(24).2026.231-245

М. Г. Максіменцев,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права та процесу,
Державний податковий університет
M. H. Maksimentsev,
Doctor of Law, Associate Professor,
Head of the Department of Criminal Law and Procedure,
State Tax University
email: m.h.maksimentsev@dpu.edu.ua
ORCID 0000-0002-1173-9113

КРИМІНОЛОГІЧНА Й КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КОРПОРАТИВНИХ І ПОСАДОВИХ ЗЛОЧИНІВ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

CRIMINOLOGICAL AND CRIMINAL-LAW CHARACTERISTICS OF CORPORATE AND OFFICIAL CRIMES: PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE

У статті здійснено комплексний аналіз кримінологічної та кримінально-правової характеристики корпоративних і посадових злочинів, які в сучасній науковій і правозастосовній площині дедалі частіше розглядаються як одна з найскладніших форм суспільно небезпечної поведінки. Дослідження виходить із того, що корпоративна злочинність і злочини «білих комірців» не можуть бути пояснені виключно через класичні схеми загальнокримінальної деліктності, оскільки їхнє вчинення пов'язане з поєднанням економічної мотивації, використанням довірених владно-управлінських повноважень, специфікою організаційної структури юридичних осіб та складністю приховування причинно-наслідкового зв'язку між поведінкою конкретних осіб і суспільно небезпечними наслідками [9; 11; 14]. Обґрунтовано, що для правильної кваліфікації корпоративних та посадових злочинів вирішального значення набуває не лише загальна конструкція складу кримінального правопорушення, а й здатність правозастосувача довести об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкта та суб'єктивну сторону в складних багаторівневих

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Максіменцев М. Г., 2026

економічних і управлінських відносинах [1; 2; 4; 18]. Доведено, що суспільна небезпечність цих злочинів значною мірою проявляється в масштабах завданої економічної, екологічної, соціальної та репутаційної шкоди, яка часто перевищує наслідки традиційних корисливих правопорушень [12; 13; 17]. Особливу увагу приділено проблемам доказування в суді елементів складу кримінального правопорушення, охоплюючи встановлення наслідків, мотиву, мети, емоційного стану й причинного зв'язку між управлінським рішенням або корпоративною практикою та фактом заподіяння шкоди [2; 4; 18]. Окремо проаналізовано суперечності, що виникають у зв'язку з кримінально-правовим оцінюванням поведінки юридичних осіб, зокрема дискусію щодо можливості існування «колективного mens rea» та меж застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб за законодавством України [1; 19; 27; 28]. На матеріалі національного законодавства, доктрини та низки міжнародних кейсів, а саме BP Deepwater Horizon, Enron, Theranos, McKinsey та інших, показано, що корпоративні злочини становлять не лише форму економічної девіації, а й серйозний виклик для сучасної кримінальної політики, оскільки вимагають міждисциплінарного підходу, розвиненої доказової методології, належного нормативного конструювання корпоративної відповідальності та посиленого контролю за сферами підвищеного ризику [20–28]. Зроблено висновок, що сучасна протидія корпоративній злочинності має спиратися не на спрощене ототожнення юридичної особи зі «злочинцем», а на чітке розмежування індивідуальної вини, організаційної вигоди, дефектів корпоративного контролю та публічно небезпечних наслідків, які стали можливими внаслідок використання владних, службових чи управлінських повноважень [1; 5; 6; 16].

Ключові слова: *кримінальне правопорушення, корпоративна злочинність, злочини білих комірців, деліктна поведінка у сфері господарювання, організаційна відповідальність, кримінально-правова кваліфікація, службове зловживання, корпоративний контроль.*

The article provides a comprehensive analysis of the criminological and criminal-law characteristics of corporate and official crimes, which are increasingly regarded in modern scholar studies and law-enforcement practice as one of the most complex forms of socially dangerous conduct. The study proceeds from the premise that corporate crime and white-collar crime cannot be adequately explained solely through classical models of ordinary criminality, because their commission is associated with a combination of economic motivation, the misuse of entrusted managerial and power-related authority, the specific institutional structure of legal entities, and the difficulty of revealing the causal link between the conduct of particular individuals and socially dangerous consequences [9; 11; 14]. It is substantiated that, for the proper qualification of corporate and official crimes, decisive importance belongs not only to the general legal structure of a criminal offence, but also to the ability of the law-applier to prove the protected object, the objective side, the subject, and the subjective side within complex multi-layered economic and managerial relations [1; 2; 4; 18]. The article argues that the social danger of such crimes is largely reflected in the scale of economic, environmental, social, and reputational damage, which often exceeds the consequences of traditional acquisitive offences [12; 13; 17]. Particular attention is devoted to the problems of

proving, in court, the elements of the corpus delicti, including the establishment of consequences, motive, purpose, emotional state, and the causal relationship between a managerial decision or corporate practice and the fact of damage [2; 4; 18]. Separate consideration is given to the contradictions that arise in connection with criminal-law assessment of the conduct of legal persons, including the debate concerning the possibility of a "collective mens rea" and the limits of applying criminal-law measures to legal entities under Ukrainian law [1; 19; 27; 28]. On the basis of national legislation, doctrine, and a number of international cases, including BP Deepwater Horizon, Enron, Theranos, McKinsey and others, the article demonstrates that corporate crimes constitute not merely a form of economic deviation, but also a serious challenge for contemporary criminal policy, since they require an interdisciplinary approach, a developed evidentiary methodology, proper regulatory construction of corporate liability, and strengthened control over high-risk sectors [20–28]. It is concluded that modern counteraction to corporate crime should not rely on the simplified identification of a legal entity as a "criminal", but on a clear differentiation between individual guilt, organizational benefit, defects of corporate control, and publicly dangerous consequences made possible through the use of managerial, official, or power-related authority [1; 5; 6; 16].

Keywords: *criminal offense, corporate crime, white-collar crime, criminal-law qualification, proof of guilt, abuse of office, environmentally hazardous activity, corporate control.*

Постановка проблеми. Проблематика корпоративних і посадових злочинів належить до тих сфер кримінально-правової науки, де класичні конструкції Загальної частини кримінального права стикаються з надзвичайно складною практикою доведення, інституційною багатошаровістю правопорушення та латентним характером суспільно небезпечної поведінки [1; 2; 18]. У межах традиційного підходу кримінальне правопорушення розглядається як вольовий акт конкретної фізичної осудної особи, яка діє винно, протиправно та карано [1; 2; 4]. Водночас сучасна господарська діяльність, особливо коли вона здійснюється в рамках складних корпоративних структур, демонструє, що суспільно небезпечні наслідки нерідко виникають не внаслідок одного локального акту, а в результаті послідовності управлінських рішень, допущень, системних порушень процедур контролю, спотворень звітності, зловживання довіреними повноваженнями та навмисного перекладання ризиків на споживача, працівника, державу або довкілля [9; 11; 12; 16].

Саме тому загальна проблема полягає в тому, що корпоративні та посадові злочини, з одного боку, формально підлягають поясненню через класичні ознаки складу кримінального правопорушення, а з іншого – фактично виходять за межі спрощеної моделі індивідуального кримінального діяння [2; 4; 18]. Це породжує одразу декілька практичних і теоретичних труднощів. Насамперед ідеться про встановлення об’єкта посягання, визначення реального суб’єкта злочину в умовах ієрархічної корпоративної структури, з’ясування змісту об’єктивної сторони, коли наслідки відстрочені в часі або маскуються під законну господарську діяльність, а також про доведення суб’єктивної сторони, якщо рішення ухвалюються колегіально, через багатоетапну процедуру погодження або толерування небезпечної корпоративної практики [1; 2; 18].

Зв'язок цієї проблеми з важливими науковими й практичними завданнями є очевидним. По-перше, йдеться про потребу в удосконаленні кримінально-правової кваліфікації діянь, які посягають на економічну безпеку, довкілля, життя та здоров'я людей під виглядом нормальної корпоративної діяльності [5; 6; 12]. По-друге, це стосується підвищення ефективності кримінального провадження в справах, де доказова база є переважно документальною, аналітичною та експертною [4; 18]. По-третє, проблема має безпосереднє значення для розвитку законодавства щодо юридичних осіб, оскільки питання меж їхньої кримінально-правової відповідальності залишається одним із найбільш дискусійних як у національній, так і в зарубіжній доктрині [1; 19; 27; 28]. Нарешті, в умовах глобалізації та транснаціонального характеру бізнесу ця проблематика виходить за межі суто національного правопорядку, оскільки корпоративні правопорушення нерідко охоплюють декілька юрисдикцій, складні ланцюги бенефіціарного контролю та значні публічні наслідки, що вимагає звернення до міжнародного досвіду [6; 7; 12; 16].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження корпоративної та посадової злочинності розвивається на перетині кримінального права, кримінології, економічної безпеки, екологічного права, міжнародного права й теорії організацій. Класичною відправною точкою для аналізу злочинів «білих комірців» залишається концепція Е. Сазерленда, який пов'язував такі злочини з діяльністю осіб високого соціального статусу, вчиненою в межах професійної або службової діяльності [11]. Цей підхід зберігає евристичну цінність і сьогодні, оскільки дає змогу відмежовувати загальнокримінальні корисливі посягання від тих випадків, коли джерелом криміногенного потенціалу стає не маргінальність, а владний або професійний ресурс [10; 11; 14].

Подальший розвиток цієї тематики в зарубіжній науці відбувався в працях Hazel Croall, Peter Gottschalk, Larry Siegel, Paul Brantingham, Nigel South, Rob White та інших авторів, які по-різному акцентували увагу на інституційній природі корпоративних правопорушень, їх зв'язку з капіталістичним виробництвом, дефектами регулювання, професійною девіацією, транснаціональними екологічними ризиками та високою латентністю [8–16]. Croall наголошувала на зв'язку білокомірцевої злочинності з високим статусом і респектабельністю правопорушників [14]; Gottschalk та Gunnesdal звертали увагу на тіньову економіку й управлінські механізми приховування відповідальності [9]; White послідовно показував, що транснаціональні екологічні злочини часто пов'язані саме з корпоративною діяльністю, а не з класичною «вуличною» злочинністю [12]; Blackburn та Enneking аналізували проблему доступу потерпілих до засобів захисту й деліктно-правових наслідків діяльності транснаціональних корпорацій [7; 16]. Офіційні матеріали Міністерства юстиції США, SEC, а також нормативні моделі Великої Британії та Нідерландів показують, що в практиці західних держав корпоративна злочинність дедалі частіше розглядається як окрема зона підвищеного кримінально-правового ризику, а до компаній застосовуються не лише штрафні, а й комплексні контрольні та комплаєнс-заходи [20–28].

В українській науці основою для такого дослідження є праці з кримінального права й кримінології, насамперед роботи В. В. Топчія, Г. В. Дідківської, О. М. Джужі, а також наукові розробки, присвячені окремим видам економічної, екологічної та службової

злочинності [2–5; 17; 18]. Важливе значення мають і дослідження, присвячені злочинності у сфері надрокористування, де корпоративний елемент проявляється особливо виразно через поєднання екологічних ризиків, економічної вигоди та складних організаційних рішень [5; 6]. У цьому контексті окремої уваги заслуговують напрацювання щодо транснаціональних корпоративних екологічних злочинів у видобувній сфері, які демонструють, наскільки тісно сучасна корпоративна злочинність переплітається з міжнародною юрисдикцією, регуляторною фрагментацією та проблемою розподілу відповідальності між материнськими й дочірніми структурами [6; 12; 16].

Окремим блоком сучасних досліджень є аналіз правової природи відповідальності юридичних осіб. У цій частині наукова дискусія концентрується навколо можливості й меж кримінально-правової інкримінації корпорації як такої [1; 19; 27; 28]. Саме тут постає проблема так званого «collective mens rea», тобто теоретичної можливості конструювання колективної суб'єктивної сторони злочину [19]. Частина дослідників намагається обґрунтувати, що в складних організаціях умисел може виводитися з поєднання знання різних посадових осіб і узгодженості їхніх дій. Інша частина, навпаки, наполягає на тому, що таке розуміння суперечить класичним засадам кримінального права, принципу nulla crimen sine lege та вимозі індивідуалізації вини [1; 19]. Саме в цьому ключі в зарубіжній літературі відстоюється теза, що більший акцент у корпоративній відповідальності доцільно робити на санкціях, комплаєнсі та системних дефектах контролю, а не на фіктивному приписуванні корпорації «психічного ставлення» в людському розумінні [19; 27; 28].

Водночас навіть широкий масив досліджень не усуває фундаментальної проблеми: корпоративна й посадова злочинність продовжує опинятися між кримінально-правовою класикою та організаційною реальністю сучасного бізнесу. Саме ця колізія й зумовлює потребу в подальшому аналізі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значний обсяг наукових праць і практичних напрацювань, низка аспектів загальної проблеми залишається невирішеною. Передусім не до кінця з'ясованим залишається питання про межі застосування класичної конструкції складу кримінального правопорушення до діянь, що вчиняються в корпоративному середовищі [1; 2; 4; 18]. Зовнішньо це може виглядати як управлінське рішення, порушення стандарту безпеки, маніпуляція звітністю чи замовчування ризику, однак з погляду кримінального права потрібно дати відповідь, хто саме є безпосереднім суб'єктом, у чому полягає суспільно небезпечне діяння, яким є його причинний зв'язок із наслідками і як довести вину [1; 18].

Не менш проблемним залишається співвідношення корпоративних злочинів і злочинів «білих комірців». У частині доктрини вони майже ототожнюються, в іншій – розводяться як самостійні явища [11; 14]. Така непослідовність має не лише термінологічне, а й практичне значення, оскільки від неї залежить коло релевантних суб'єктів, характер доказування й навіть розуміння того, чи йдеться про злочин проти корпорації, злочин в інтересах корпорації чи злочин у межах корпорації [9; 14]. Не менш дискусійною є межа між корпоративною та організованою злочинністю: в обох випадках бачимо координацію, ієрархію, розподіл функцій і вигоду, але правова природа цих явищ

принципово різна. У першому випадку йдеться про використання легальної організаційної форми, у другому – про створення злочинного об'єднання як такого [9; 17].

Серйозною прогалиною лишається й питання суб'єктивної сторони в корпоративних злочинах. Доки в національному законодавстві відсутня конструкція «колективного mens rea», правозастосувач змушений шукати індивідуальну вину конкретних фізичних осіб [1; 19]. Однак у великих організаціях рішення часто є результатом не одного прямого наказу, а системи управлінської культури, мовчазної згоди, дефектного контролю, толерування ризиків чи цілеспрямованого невтручання. Такі форми поведінки важко втиснути у вузьку схему індивідуального умислу або необережності без втрати змісту події.

Крім того, недостатньо розробленими залишаються підходи до емпіричної частини дослідження корпоративної злочинності. Саме через латентність таких правопорушень дослідник часто змушений спиратися не на значну кількість вироків, а на окремі резонансні кейси, матеріали регуляторів, угоди з правосуддям, санкційні рішення та вторинні джерела [20–28]. Це ускладнює формування єдиної узагальнювальної моделі та вимагає обережності у висновках.

Метою статті є комплексне дослідження кримінологічної та кримінально-правової характеристики корпоративних і посадових злочинів через призму загальної конструкції складу кримінального правопорушення, проблем доказування його елементів у суді, а також сучасних підходів до відповідальності юридичних осіб. Для досягнення цієї мети потрібно, по-перше, розкрити поняття та основні ознаки кримінального правопорушення як вольового акту людини, зокрема в частині об'єктивної та суб'єктивної сторін; по-друге, показати, як ці класичні елементи функціонують у доказуванні корпоративних і посадових злочинів; по-третє, проаналізувати міжнародні кейси, що ілюструють реальні моделі корпоративної девіації, масштаби шкоди та механізми реагування; по-четверте, окреслити місце заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб у законодавстві України та виявити їхні сильні й слабкі сторони; по-п'яте, визначити концептуальні суперечності в осмисленні корпоративної злочинності та запропонувати узагальнювальний підхід до її розуміння [1; 5; 6; 20–28].

Виклад основного матеріалу. Основні ключові поняття, навколо яких вибудовується дослідження, охоплюють кримінальне право, кримінальне законодавство, кримінальне правопорушення, склад кримінального правопорушення, об'єктивну сторону, суб'єктивну сторону, корпоративні злочини та посадові злочини «білих комірців». Метою цього наукового викладу є формування цілісного уявлення щодо елементів кримінального правопорушення, характеристики його об'єктивної та суб'єктивної сторін, застосування цих знань під час аналізу доказування в кримінальному судовому процесі, а також використання прикладів елементів злочину й кримінологічної характеристики корпоративних і посадових злочинів у процесі вивчення кейсів і практичного застосування знань, що набувають особливої ваги у зв'язку з міжнародним досвідом і транснаціональним характером сучасних корпоративних посягань [2; 4; 6; 18].

Актуальність теми визначається тим, що вибір і певний раціональний розрахунок притаманні багатьом злочинам, а система покарань та контролю за злочинністю, яка зважає на людський вибір і раціональну поведінку, здатна не лише владнати наслідки,

але й попередити рецидив чи взагалі наступні злочини [10; 17; 19]. Злочини корпорацій, вчинені за дорученням або за мовчазною згодою їхніх уповноважених представників управління, переважно розглядаються в контексті широкої категорії злочинів у сфері підприємницької та господарської діяльності – enterprise crime – як частина вмотивованої раціональної винуватої поведінки, спрямованої на отримання прибутку через ведення незаконної господарської діяльності [9; 11; 14]. Притягнення до відповідальності за такі кримінальні правопорушення вимагає глибинних теоретичних і практичних міждисциплінарних правових навичок і хисту в доказуванні всіх складових елементів кримінального правопорушення в процесі збору фактів. Саме тому якість роботи правника у встановленні об'єкта, суб'єкта, об'єктивної та суб'єктивної сторін залишається вирішальною для успішного правозастосування кримінального закону й притягнення винних до відповідальності [1; 2; 4; 18].

Кримінальне правопорушення, яке відбувається в реальності, має ознаки та елементи вольового вчинку людини. Суспільна небезпечність, винність, протиправність і караність є базовими ознаками кримінального правопорушення [1; 2; 18]. У кримінально-правовій науці суспільна небезпечність визначається як об'єктивна, сутнісна та стрижнева властивість діяння, що існує в реальному світі незалежно від бажання законодавця [2; 18]. Із цього випливає, що завдання законодавця полягає не в створенні небезпечності, а в її належному юридичному розпізнанні, оцінюванні та в рішенні про віднесення певного діяння до суспільно небезпечних правопорушень [1; 19]. Наука водночас визначає і тип, і ступінь суспільної небезпечності. Її характер пов'язується з характеристиками та значенням тих охоронюваних законом явищ реального світу, на які посягає діяння. Так, різні ступені суспільної небезпеки можуть бути пов'язані з посяганням на життя, здоров'я, довкілля, громадську безпеку чи економічний порядок [1; 5; 17]. Залежно від форми вини, мотиву та мети, способу посягання, тяжкості наслідків та інших обставин ступінь суспільної небезпечності оцінюється як порівняльна небезпека в межах однієї й тієї самої групи діянь [2; 18].

Винність описує внутрішній психологічний зміст діяння й розкриває психічне ставлення особи до суспільно небезпечної поведінки та її наслідків [1; 2]. Відтак винність можна визначити як сукупність об'єктивних і суб'єктивних обставин саме так, як вони відображаються в свідомості та волі особи, яка вчинила діяння, передбачене законом про кримінальну відповідальність [2; 18]. Протиправність означає, що лише таке діяння, яке передбачено Кримінальним кодексом України, визнається кримінальним правопорушенням [1]. Караність же означає передбачення покарання за діяння санкціями статей Особливої частини Кримінального кодексу України. Отже, покарання потрібно розуміти не тільки як фактичне застосування санкції, а й як загрозу її застосування в разі вчинення діяння, передбаченого Кодексом [1; 2].

Елементи кримінального правопорушення як вольового акту відображають основні структурні компоненти суспільно небезпечного діяння, що існує в реальному житті. Об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона становлять ту модель, яка дає змогу перевести фактичну подію в юридичну площину кваліфікації [2; 4; 18]. Об'єкт визначається як те, на що посягає діяння, а також чому воно спричиняє значну шкоду

або створює загрозу заподіяння такої шкоди [1; 2]. Об'єктивна сторона є зовнішнім проявом діяння. Вона охоплює суспільно небезпечне діяння у формі дії або бездіяльності, суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням і наслідками, а також місце, час, спосіб, обстановку та засоби вчинення [2; 4; 18]. Суб'єктом є фізично осудна особа, яка вчинила діяння у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність [1; 2]. Суб'єктивна сторона відбиває внутрішню сторону правопорушення, тобто вину, мотив, мету й, у відповідних випадках, емоційний стан [2; 18].

У сфері доказування ці положення набувають особливої ваги. Склад кримінального правопорушення, який підлягає доказуванню, також відомий як corpus delicti, походить із практики доведення наявності злочину, підтвердженої наслідками, фактами та доказами [4; 18]. Він складається з набору юридичних ознак, встановлених законом про кримінальну відповідальність, які визначають вчинення певного суспільно небезпечного діяння як кримінальне правопорушення [1; 18]. Історично ще англійська правова традиція виходила з того, що злочин має бути доведений у суді навіть за наявності зізнання обвинуваченої особи [19]. Тому ніхто не може бути визнаний винним у злочині, доки вина не доведена в суді та не підтверджена законним вироком. Хоч поняття кримінального правопорушення й склад кримінального правопорушення тісно пов'язані, вони не є тотожними. Одне стосується реального явища, інше – юридичної концепції цього явища [2; 18]. Саме повний набір юридично значущих ознак конкретного типу злочину, наприклад убивства, шахрайства чи службового зловживання, входить до складу кримінального правопорушення. Отже, модель складу дає змогу відокремити в множині фактичних обставин ті ознаки, які мають значення для правильного кримінально-правового оцінювання [2; 4].

Ця логіка видається звичною, коли йдеться про класичні загальнокримінальні посягання. Проте в разі корпоративних і посадових злочинів вона ускладнюється. Доказуванню підлягає не просто дія, а часто сукупність управлінських рішень, фінансових трансакцій, службових інструкцій, комплаєнс-дефектів, технічних порушень, неправдивої звітності, замовчування ризиків, фальсифікації внутрішніх процедур або несанкціонованого відступу від стандартів безпеки [9; 12; 16; 20–26]. У схожих ситуаціях склад кримінального правопорушення має бути виявлений не в одному безпосередньому акті, а в організаційно зумовленій поведінці, наслідки якої часто набувають масштабу лише через певний час.

Приклади посадових злочинів і корпоративних злочинів через призму складу кримінальних правопорушень особливо виразні в тих кейсах, де поєднуються екологічні, економічні, матеріальні та гуманітарні наслідки. Якщо особа порушує закон під час здійснення пов'язаних з нею посадових обов'язків, такі формальні правопорушення переважно підпадають під білокомірцевий або посадовий злочин [11; 14]. Він може бути пов'язаний із порушенням встановлених процедур і правил, що зумовлює прямі економічні, екологічні чи інші втрати, включно зі шкодою здоров'ю та життю людей. Такий злочин у вітчизняній та іноземній кримінології розуміється як правопорушення, скоєне особою з певним соціальним статусом і довіреними розпорядчими повноваженнями в процесі виконання службових обов'язків [11; 14; 17]. Ідентифікувати та довести посадові злочини як такі, що підпадають під кримінальний закон, часто складніше, ніж загальнокримінальні діяння, оскільки вони здебільшого ґрунтуються на недосконалості

законів, регуляторних лазівках, складній бухгалтерській або управлінській документації та фрагментарній доказовій базі [4; 9; 17]. Водночас саме громадське оцінювання та емпіричні дослідження нерідко показують, що за економічними й моральними наслідками такі злочини сприймаються як не менш, а подекуди й більш тяжкі, ніж шахрайство, пограбування чи крадіжка [14; 15].

Особливо показовою в цьому сенсі є злочинність у сфері надрокористування. Вона може проявлятися не лише у формі безпосереднього незаконного видобутку, коли основним доказом злочину є сам незаконно видобутий ресурс, а й у витонченій і прихованій формі посадових та корпоративних злочинів [5; 6]. Саме тому наведене в проєкті посилання на Croall є змістовно виправданим: білокомірцева злочинність традиційно асоціюється з високим статусом і респектабельністю правопорушників, а також із «злочинами можновладців» і корпоративною злочинністю [14]. У навколишньому середовищі та сфері надрокористування це має особливе значення, оскільки потенційно найбільшу шкоду довкіллю спричиняють не дрібні побутові делікти, а саме корпоративні рішення, що системно нехтують безпекою, стандартами екологічного контролю та процедурною добросовісністю [5; 6; 12; 13].

Не всі країни, навіть у межах Європейського Союзу, однаково розглядають категорію корпоративного злочину, але Англія та Нідерланди дають показові моделі законодавчого реагування. Section 14 Bribery Act 2010 у Великій Британії прямо пов’язує відповідальність організації з відповідальністю керівних осіб, які дали згоду або потурали вчиненню корупційного злочину від імені юридичної особи [27]. Офіційні пояснювальні примітки до цього положення прямо вказують, що воно спрямоване на осіб, які consent or connive in bribery committed by a body corporate [27]. У Нідерландах Article 51 Penal Code закріплює ще яснішу модель: кримінальні правопорушення можуть бути вчинені як фізичними, так і юридичними особами, а провадження може бути ініційоване як щодо самої юридичної особи, так і щодо осіб, які давали розпорядження або фактично керували протиправною поведінкою [28].

Ці підходи важливі не тільки самі собою, а й тому, що демонструють тісний невід’ємний зв’язок між посадовим і корпоративним злочином. Досить часто корпоративне правопорушення реалізується не абстрактною «корпорацією», а конкретними особами, які діють в її організаційно-розпорядчій структурі, користуються довіреними повноваженнями й отримують матеріальну вигоду або переваги для себе чи пов’язаного бізнесу [9; 11; 14; 27; 28]. Водночас шкода, яка виникає внаслідок їхньої поведінки, не вичерпується сферою приватного інтересу: вона охоплює економічний порядок, ринок, безпеку споживача, довкілля й навіть людські життя [12; 13; 20–26].

Створення доказової бази щодо посадових злочинів й незаконної господарської діяльності, яка призводить до тяжких наслідків для навколишнього середовища, економіки та здоров’я людей, є значно складнішим, ніж доказування класичних кримінальних злочинів. Такі провадження можуть тривати роками й вимагати ґрунтовного документального підтвердження, висновків експертів, відновлення ланцюгів ухвалення рішень, аналізу внутрішньої переписки, комплаєнс-політик, фінансових потоків і корпоративного управління [4; 9; 18; 20–26]. Саме через це корпоративна злочинність

часто виявляється не менш небезпечною, ніж організована, хоча її зовнішня оболонка може бути цілком легальною [9; 17].

Одним із найбільш показових випадків корпоративного злочину у сфері надрокористування, який навіть був екранізований у стрічці «Deepwater Horizon», стала катастрофа на орендованій платформі Deepwater Horizon у Мексиканській затоці 2010 року. З офіційних матеріалів Міністерства юстиції США та самої компанії BP випливає, що компанія погодилася визнати вину за 11 felony counts, пов'язаних із загибеллю 11 працівників, а загальна сума кримінальних платежів становила приблизно 4 млрд доларів, включно із найбільшим на той час кримінальним штрафом в історії США, пов'язаним із екологічною шкодою [20; 21]. У рішенні також були передбачені масштабні контрольні та комплаєнс-заходи, охоплюючи незалежний моніторинг технологічної безпеки, контроль етичної поведінки, аудит екологічного та безпекового менеджменту, посилення підготовки персоналу та вдосконалення планів реагування на нафтові викиди [20; 21]. Цей кейс показує, що корпоративний злочин може охоплювати не тільки первинний акт порушення, але й системний дефіцит контролю, культуру нехтування ризиком та організаційні передумови катастрофи [12; 20; 21].

У схожому, хоча й не тотожному вимірі, потрібно розглядати кейс Enron. За офіційними матеріалами DOJ та FBI, щодо керівників Enron були висунуті й доведені звинувачення, пов'язані зі змовою, fraud та іншими злочинами, а колапс компанії став класичним прикладом того, як спотворення фінансової звітності, фіктивні схеми приховування зобов'язань та управлінський обман можуть набувати масштабу системного корпоративного злочину [22; 23]. У справі Jeffrey Skilling федеральний суд підтвердив відповідальність за conspiracy, securities fraud та інші злочини, а сума forfeiture сягнула приблизно 42 млн доларів [23]. Саме Enron остаточно закріпив у правовій і публічній свідомості тезу, що корпоративний злочин – це не просто «неетичний бізнес», а кримінально карана модель маніпулювання ринком та інвестором [22; 23].

Ще один показовий приклад – Theranos. SEC 2018 року вказала, що Holmes, Balwani і Theranos, вводячи інвесторів в оману щодо можливостей портативного аналізатора крові, залучили понад 700 млн доларів інвестицій [24]. Пізніше Міністерство юстиції США та федеральний суд підтвердили, що йшлося про багатомільйонну схему обману інвесторів, за результатами якої Е. Голмс була визнана винною в conspiracy та wire fraud [24; 25]. Цей кейс є особливо важливим для аналізу суб'єктивної сторони злочину, адже він демонструє, як корпоративний бренд, харизматичне лідерство, інформаційна асиметрія та контроль над внутрішніми потоками даних можуть бути використані для системного обману без негайно видимого зовнішнього насильницького компонента [24; 25].

Не менш промовистим є кейс McKinsey у зв'язку з опіоїдною кризою в США. У грудні 2024 року DOJ офіційно повідомив про resolution of criminal and civil investigations into McKinsey's work with Purdue Pharma. Компанія погодилася сплатити 650 млн доларів, припинити діяльність, пов'язану з контрольованими речовинами, і впровадити суттєві комплаєнс-заходи; окремому колишньому партнеру було інкриміновано obstruction of justice [26]. Цей випадок демонструє, що навіть консалтингова діяльність, зовні віддалена від безпосереднього виробництва чи збуту небезпечного продукту, може розглядатися

як кримінально значущий внесок у суспільно небезпечну корпоративну практику, якщо вона свідомо сприяє масштабним шкідливим наслідкам [26].

У цьому зв'язку цілком закономірним є звернення до українського законодавства про застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб. Розділ XIV-1 Кримінального кодексу України закріплює підстави застосування до юридичних осіб таких заходів, якщо їхні уповноважені особи вчинили від імені та в інтересах юридичної особи певні кримінальні правопорушення [1]. Йдеться про злочини, пов'язані з легалізацією доходів, корупцією, терористичною діяльністю, посяганнями на основи національної безпеки, окремими насильницькими злочинами та іншими діяннями, прямо переліченими в законі [1]. Законодавець також визначає види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб: штраф, конфіскацію майна та ліквідацію [1]. Водночас штраф і ліквідація мають характер основних заходів, а конфіскація – додаткового. Суд, застосовуючи ці заходи, враховує ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, ступінь реалізації кримінально-протиправного наміру, розмір завданої шкоди, характер і розмір неправомірної вигоди та вжиті юридичною особою заходи для запобігання правопорушенню [1].

Проте саме тут і виникає одна із основних теоретичних суперечностей. Зосередження уваги на організації чи корпорації як на правопорушнику може створити серйозні труднощі для кримінально-правових рамок, орієнтованих на індивідуальну вину та умисел. Корпорація або організація як безособова сутність формально не має персоналізованого умислу або вини, не має душевного стану, не володіє свідомістю в антропологічному розумінні [19]. Саме тому в традиційному сенсі в неї відсутній mens rea як суб'єктна та суб'єктивна основа злочину. Дискусія про «колективний mens rea» у цьому розумінні залишається доктринально складною та не може бути вирішена простою риторичною заміною індивідуального суб'єкта організаційною абстракцією. Інакше це неминуче вступить у суперечність із принципом nulla crimen sine lege та з вимогою законності в кримінальному праві [1; 19].

Саме тому більш переконливою видається та позиція, за якою кримінально-правова відповідальність юридичних осіб має реалізовуватись насамперед на рівні спеціальних санкцій і заходів впливу, а не через штучне приписування юридичній особі психічного ставлення, яке властиве лише людині [1; 19]. Такий підхід дає змогу уникнути концептуального розмивання вини й водночас не залишати без правового реагування ті ситуації, коли корпорація об'єктивно отримала вигоду, створила умови для злочину або виявила структурний дефект контролю, що призвів до тяжких наслідків [1; 27; 28].

У цьому контексті корисно розрізняти корпоративну або організаційну злочинність і організовану злочинність. Корпоративна злочинність пов'язана з діяльністю організацій, зареєстрованих як юридичні особи для ведення легального бізнесу, але використаних для досягнення протиправних результатів [9; 11; 14]. Організована ж злочинність передбачає створення централізованих кримінальних утворень і груп, для яких злочинність є основним або єдиним засобом існування [17]. Це розмежування має фундаментальне значення, оскільки в першому випадку злочинність паразитує на легальній інституції, а в другому – сама інституція є злочинною від початку. Втім з погляду кримінології

обидва феномени мають спільні риси: координацію, ієрархію, розподіл функцій, конспірацію та орієнтацію на вигоду. Саме тому в реальному правозастосуванні інколи спостерігається небезпечна тенденція сплутувати ці категорії [9; 17].

Поширені кримінально-правові тлумачення корпоративних злочинів демонструють ще одну важливу відмінність: потрібно розрізняти злочини проти корпорацій і злочини в інтересах корпорацій [9; 14]. Якщо перші спрямовані на заподіяння шкоди самій організації, то другі, навпаки, вчиняються представниками корпорації на користь цієї самої організації, навіть якщо формально супроводжуються особистим збагаченням керівників. Це розмежування має ключове значення для кваліфікації діяння, встановлення об'єкта посягання та визначення того, хто є потерпілим, а хто бенефіціаром суспільно небезпечної поведінки [9; 14].

Із цього випливає, що корпоративна злочинність у кримінально-правовому значенні не зводиться до одного різновиду посягання. Вона може охоплювати організаційний злочин проти публічних і приватних інтересів, білокомірцеві злочини впливових керівників, які професійно зловживають довіреними повноваженнями, а також звичайні злочини у формі хабарництва, шахрайства, екологічних деліктів, убивств, контрабанди, привласнення та розтрати [9; 11; 12; 14]. Саме ця палітра вказує, що корпоративний злочин не можна визначити лише за видом статті Кримінального кодексу України. Його відмітна ознака полягає в способі організації злочинної поведінки, використанні легальної форми та в тому, що злочинна діяльність інтегрується в нормальну господарську або управлінську практику [9; 11; 14].

Приклади пов'язаних злочинних проявів добре відомі: спотворення фінансових звітів, хабарництво, хибна реклама, обман споживача щодо реальних якостей продукції та послуг, кримінальна шкода довкіллю, зловживання на ринках капіталів, використання інсайдерської інформації, корупція й відкати політикам, привласнення та розтрата [9; 12; 14; 20–26]. Однак у науковому сенсі важливішим є не простий перелік таких проявів, а з'ясування їхньої внутрішньої кримінологічної логіки. Вони виникають у середовищі, де економічна вигода поєднується з управлінським ресурсом, де моральний контроль заміщується корпоративною лояльністю, а ризики для третіх осіб виносяться за межі внутрішнього обліку [9; 10; 15]. Саме тому в рефлексії суб'єктивних сторін корпоративних злочинів закономірно з'являються такі чинники, як користолюбний менталітет, жадібність, жага влади, морально-етична деградація, брак контролю та належного регулювання. Ці характеристики не є самостійними юридичними ознаками злочину, але вони формують криміногенний фон, без розуміння якого складно пояснити стійкість корпоративної деліктності [10; 15; 17].

Отже, корпоративний злочин поширюється на злочинну умисну організовану діяльність осіб, що зловживають наданими їм організаціями – корпоративними установами та юридичними особами, довіреними повноваженнями й залучають водночас організацію у сферу суспільно небезпечної поведінки. Його небезпечність полягає не лише в заподіянні безпосередньої шкоди, а й у руйнуванні довіри до ринку, інститутів публічного контролю, регуляторів, фінансової звітності, екологічної безпеки та самої ідеї законного ведення бізнесу [6; 9; 12; 17].

Висновки. Кримінологічна й кримінально-правова характеристика корпоративних і посадових злочинів свідчить про те, що йдеться про один із найбільш складних об'єктів сучасного правового аналізу. Такі злочини поєднують високий рівень латентності, структурну складність доказування, значну суспільну небезпечність і тенденцію маскуватися під звичайну господарську або управлінську діяльність. Їх не можна належно пояснити без звернення до загальної конструкції складу кримінального правопорушення, однак і сама ця конструкція в умовах корпоративного середовища вимагає поглибленого, міждисциплінарного тлумачення.

Проведений аналіз дає змогу стверджувати, що корпоративні злочини не зводяться ні до окремих фінансових зловживань, ні до суто етичних порушень, ні до абстрактної «провини компанії». Їхня сутність полягає у використанні організаційної форми, службового статусу та довірених повноважень для досягнення протиправного результату або для створення умов, за яких тяжкі наслідки стають неминучими. Саме тому сучасна кримінальна політика має розвивати не лише санкційні механізми щодо юридичних осіб, а й більш точні моделі доведення індивідуальної вини керівників, управлінців і осіб, що фактично контролювали небезпечні рішення.

У перспективі ефективна протидія корпоративній злочинності потребує вдосконалення законодавства, розширення доказових інструментів, розвитку комплаєнс-контролю, кращого використання міжнародного досвіду та чіткого розмежування між індивідуальною кримінальною відповідальністю та спеціальними заходами кримінально-правового впливу щодо юридичних осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 25–26. Ст. 131.

2. Топчій В. В., Дідківська Г. В., Мудряк Т. О. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник у схемах. Вінниця : ТВОРИ, 2019. 344 с.

3. Дідківська Г. В. Кримінологічна характеристика участі України в системі запобігання міжнародній злочинності : монографія. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. 356 с.

4. Кримінальне право України. Загальна частина. Практикум : навчальний посібник / Ю. В. Нікітін, В. А. Мисливський, В. К. Матвійчук та ін. ; за заг. ред. В. В. Топчія, Г. В. Дідківської, Е. В. Катеринчук. Вінниця : ТВОРИ, 2019. 932 с.

5. Максіменцев М. Г. Протидія злочинності у сфері надрокористування : монографія. Харків : Панов, 2019. 488 с.

6. Maksimentsev M., Maksimentseva N. The Global Impact of Exercising Extraterritorial Jurisdiction Over Transnational Corporate Environmental Crimes in Extractive Industries. *Law of Ukraine: Legal Journal.* 2020. No. 1. P. 278–295.

7. Blackburn D. Removing Barriers to Justice. How a Treaty on Business and Human Rights Could Improve Access to Remedy for Victims. SOMO, 2017.

8. Brantingham P. J., Brantingham P. L. Environmental Criminology. Waveland Press, 1991.

9. Gottschalk P., Gunnesdal L. White-Collar Crime in the Shadow Economy. Palgrave Pivot, 2018.

10. Siegel L. Criminology: Theories, Patterns, and Typologies. 12th ed. Cengage Learning, 2014.

11. Sutherland E. White-Collar Crime: The Uncut Version. Yale University Press, 1983.

12. White R. Transnational Environmental Crime: Toward an Eco-Global Criminology. Routledge, 2011.

13. Bratspies R. Corrupt at its Core: How Law Failed the Victims of Waste Dumping in Côte d'Ivoire. *Columbia Journal of Environmental Law*. 2018. Vol. 43, No. 2. P. 417–473.

14. Croall H. Who Is the White-Collar Criminal? *The British Journal of Criminology*. 1989. Vol. 29, No. 2. P. 157–174.

15. Dhami M. White-Collar Prisoners' Perceptions of Audience Reaction. *Deviant Behavior*. 2007. Vol. 28. P. 57–77.

16. Enneking L. The Future of Foreign Direct Liability? Exploring the International Relevance of the Dutch Shell Nigeria Case. *Utrecht Law Review*. 2014. Vol. 10, No. 1. P. 44–54.

17. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Чернєй, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. В. В. Чернєя ; за наук. ред. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.

18. Кримінальне право України. Загальна частина: тексти лекцій : навчально-методичний посібник / А. Я. Берш, В. П. Кедик, Е. Е. Кузьмін та ін. ; за заг. ред. Н. А. Мирошниченко, Є. Л. Стрельцова. Одеса : Астропрінт, 2022. 328 с.

19. Theories of Criminal Law. Stanford Encyclopedia of Philosophy. 2018.

20. United States v. BP Exploration and Production Inc. / U. S. Department of Justice. URL : http://www.justice.gov/criminal/criminal-vns/case/united-states-v-bp-exploration-and-production-inc

21. BP Announces Resolution of All Criminal and Securities Claims by U. S. Government Against Company Relating to Deepwater Horizon Accident / BP. URL : http://www.bp.com/en/global/corporate/news-and-insights/press-releases/bp-announces-us-district-court-s-acceptance-of-plea-resolving-all-criminal-claims-against-company-relating-to-deepwater-horizon-accident.html

22. Case Highlights: Enron Trial Exhibits and Releases / U. S. Department of Justice. URL : http://www.justice.gov/archive/index-enron.html

23. United States v. Jeffrey K. Skilling / U. S. Department of Justice. URL : http://www.justice.gov/criminal/criminal-vns/case/united-states-v-jeffrey-k-skilling

24. Theranos, CEO Holmes, and Former President Balwani Charged With Massive Fraud / U. S. Securities and Exchange Commission. URL : http://www.sec.gov/newsroom/press-releases/2018-41

25. Theranos Founder Elizabeth Holmes Found Guilty of Investor Fraud / U. S. Department of Justice. URL : http://www.justice.gov/usao-ndca/pr/elizabeth-holmes-sentenced-more-11-years-defrauding-theranos-investors-hundreds

26. Justice Department Announces Resolution of Criminal and Civil Investigations into McKinsey & Company's Work with Purdue Pharma L. P. / U. S. Department of Justice. URL : http://www.justice.gov/archives/opa/pr/justice-department-announces-resolution-criminal-and-civil-investigations-mckinsey-companys

27. Bribery Act 2010, Section 14 / UK Government. URL : http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/23/section/14

28. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). Article 51, Penal Code of the Netherlands / SHERLOC Database. URL : http://sherloc.unodc.org/cld/en/legislation/nld/criminal_code/article_51.html

Дата надходження 13.07.2026
Дата прийняття після рецензування 22.07.2026
Дата рекомендації 27.08.2026
Дата публікації 30.09.2026